

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**Oswald Spengler filozófiája
és a dinamikus jogszemlélet**

Novák Zoltán Sebestyén

Témavezető: Prof. Dr. Rózsa Erzsébet

DEBRECENI EGYETEM

Humán Tudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2011.

I. Az értekezés célkitűzése

A dolgozat célja kettős: egyrészt bemutatni Oswald Spengler életművének filozófiai háttérét, másrészt – a jog példáján – érzékeltetni a munkásságának középpontjában álló kultúrmorfológiai tézis mai társadalomelméleti relevanciáját. A dolgozat ezen keretek között egy kultúrfilozófiai Spengler-interpretációra tesz kísérletet. Kiindulópontja az, hogy Spengler életműve tisztán bölcseleti nézőpontból is olvasható anélkül, hogy ezzel a szerző eredeti intencióját meghamisítanánk. Meglátásunk szerint ugyanis Spengler a szakirodalom által ritkán méltatott következetességgel választotta el egymástól munkásságának tudományos és politikai-publicisztikai oldalát, tudományos műveiben pedig – szemben a közkeletű nézettel – a kultúrfilozófiai megfontolások dominálnak.

A filozófiai háttérnek a dolgozatban elvégzett vizsgálata lényeges űrt tölt be a szakirodalomban. A Spenglerről szóló monográfiák általában *A Nyugat alkonya* történet- és kultúrelméleti téziseire koncentrálnak, melyeket Spengler politikai nézeteinek és tevékenységének kontextusában értelmeznek. Gondolkodásának filozófiai gyökérezete sokszor pusztán egy konzervatív politikai ideológia megalapozásaként tűnik föl, melynek tartalmi analízisével nem sokat kell bajlódni. A szakirodalom ezért többnyire beéri annyival, hogy Spengler bölcseleti megállapításait besorolja a kor irracionális életfilozófiai áramlataiba. Az eddigi elemzések másik fontos korlátját az jelentette, hogy az életmű filozófiai relevanciával rendelkező kisebb darabjait vagy teljesen kirekesztették vizsgálatuk köréből, vagy a főműtől elkülönítetten tárgyalták. Az *oeuvre* egészén lényegében változatlan formában végighúzódnó fő motívumokat így nem értékelhették kellő súllyal.

Hasonlóan hiánypótló a Spengler jogfelfogásáról szóló rész, melynek jelen dolgozat az első átfogó földolgozása. Szemben a filozófiai alapokat tárgyaló résszel, ez hangsúlyozottan a teljességre törekszik, vagyis igyekszik számot vetni Spengler vonatkozó gondolatainak eszmetörténeti forrásaival, elméleti alapjaival és szaktudományi relevanciájával is. Jelentősége azonban túlmutat a téma szisztematikus bemutatásán: a jog példáján keresztül fény vetül számos olyan problémára, mely régen foglalkoztatja a szakirodalmat, így Spenglernek a forrásaihoz való viszonyára vagy politikai és kultúrkritikai indítékainak egymás közötti rangsorára. A téma emellett alkalmas arra is, hogy fölhívja a figyelmet a spengleri kultúrmorfológia termékeny és továbbgondolásra érdemes belátásaira.

A vázolt tematikát az értekezés – Spengler életművének vázlatos áttekintése után – elsősorban a gondolkodó főművének, *A Nyugat alkonyának*, továbbá Hérakleitosról szóló disszertációjának és *Urfragen* című töredékes metafizikai munkájának elemzésével dolgozza

föl. A spengleri jogfelfogás vizsgálatához fölhasználja a szerző *Neubau des Deutschen Reiches* című politikai röpiratának vonatkozó fejezetét is.

II. A kutatás során alkalmazott módszerek

A dolgozat mindenekelőtt a Spengler-szövegek mikroelemzésére épül, melyet hatástörténeti kutatások és komparatív vizsgálatok egészítenek ki.

A szövegelemzések során a legnagyobb nehézséget – egyben azonban a tudományos földolgozás szükségességének fő indokát is – Spengler filozófiai fejtegetéseinek elszórtsága jelentette. A szakirodalom gyakran fölhívja a figyelmet arra, hogy *A Nyugat alkonya* történet-filozófiájának metafizikai alapjait Spengler nem dolgozta ki kellő részletességgel: bizonyos bölceleti problémákat a főmű egyes fejezeteinek elején inkább csak fölvet, majd megoldásuk helyett rátér annak kifejtésére, mennyire eltérően fogták föl a kérdést a különböző kultúrák. Gyakran megfélekednek azonban arról, hogy Spengler *A Nyugat alkonyával* részben egy időben keletkezett *Urfragen*ben tulajdonképpen elvégezte bölceletének rendszeres taglalását, érett filozófiáját pedig számos ponton megelőlegezi *Heraklit* című – szintén metafizikai tárgyú – disszertációja. Az értekezés megkísérli a három műben kifejtett gondolatokat egymás fényében értelmezni, és rávilágítani Spengler filozófiai meggyőződéseinek állandó, illetve változó elemeire.

A szövegelemzés módszertani alapelveül a hermeneutikai megközelítést választottuk – abban az egyáltalán nem magától értetődő értelemben, hogy a filozófiai kijelentéseket ne szerzőjük hóbortjának, hanem az őt foglalkoztató kérdésekre adott válaszoknak tekintsük. Ennek jegyében az értekezés – a Spengler-irodalom jelentős részével ellentétben – tartózkodik attól, hogy a gondolkodó nézetrendszerét egyszerűen „irracionalistának”, ismeretelméletét „intuitívnek”, társadalomfelfogását „romantikusnak” minősítse. Ehelyett megkísérli föltárni azokat a megfontolásokat, melyek Spenglert a racionalisztikus teóriák elvetésére ösztönözték, és számba venni azokat az érveket, melyekkel saját megoldását alátámasztani igyekezett. A dolgozat természetesen igyekszik fölhívni a figyelmet a spengleri koncepció elégtelenségeire és ellentmondásaira is, ragaszkodik azonban ahhoz, hogy erre a kritikai műveletre csak a rendszer rekonstruálására tett erőfeszítések után kerülhet sor.

A hatástörténeti összefüggések vizsgálata terén a dolgozat konzervatív módon jár el: csak olyan szerzőtől való átvételt ismer el, akit Spengler bizonyíthatóan ismert. Az értekezés ily módon szakít a szakirodalomnak azzal a káros hagyományával, mely Spengler gondolatainak érdemi elemzését „előfutárainak” fölkutatásával és a velük mutakozó –

sokszor légből kapott – eszmei párhuzamok megvonásával helyettesítette. A dolgozat mindazáltal nem mond le arról, hogy Spengler nézeteit – azok megvilágítása és filozófiatörténeti helyük kijelölése végett – a bölcselet főáramának hasonló fejleményeivel összevesse.

III. A kutatás során elért eredmények

A. Tézisek Spengler filozófiájáról:

1. Spengler a kor filozófiai feladatát az ember problémájának tematizálásában látja, és ezt hozzárendeli a nyugati civilizációra jellemző történeti szkepszishez. Ez a problémafölvetés a spengleri bölcseletet tulajdonképpen egyetemes antropológiává avatja, mely két fő részből áll: Az egyik a szoros értelemben vett történeti antropológia, mely a kultúrák formanyelvének fönmaradt emlékeiből közelít az ember jelenségéhez. A másik pedig a filozófiai antropológia, mely az ember egzisztenciális státusát és a természetben elfoglalt helyét vizsgálja; Spengler azonban végső soron ezt is beilleszti kései koncepciójába, mely „a világtörténelmet a kezdetektől fogva” vizsgálja. Ennek az antropológiai vállalkozásnak a megalapozását szolgálják Spengler metafizikai fejtegetései, melyek megértése ezért hozzájárul kultúrelméletének helyes megítéléséhez.

2. Spengler filozófiája számos ponton kapcsolódik Arthur Schopenhaueréhez. Ilyen mindenekelőtt a mindkettejük gondolkodását meghatározó dualizmus, mely a világot egy magánvaló lényegre (Schopenhauernél akarat, Spenglernél létezés) és annak „megértve érzékelt” aspektusára (Schopenhauernél képzet, Spenglernél éberlét) bontja. Fontos hasonlóság az is, hogy az érzékelést és a megértést (az észlelések térbeli és kauzális elrendezését) mindketten szorosan összetartozó képességnek tartják, mellyel már az állatvilág is rendelkezik, az ember megkülönböztető jegyét pedig a fogalomalkotásban jelölik meg (melyet Spengler a szónyelv kialakulásához kapcsol). A kettejük közti koncepcionális különbség az idő kezelésében áll: Míg az időt Schopenhauer – a tér és az okság mellett – a megismerés egyik formájának tartja, addig Spengler a magánvaló létezéshez sorolja. Ez a változás nagy valószínűséggel a kor életfilozófiai áramlatainak – például Henri Bergson munkásságának áttételes – hatására vezethető vissza, melyeknek visszatérő motívuma volt a kanti időfelfogás bírálata. Spengler mindenesetre idő és tér, sors és okság szembeállítására építi föl egész dualista rendszerét.

3. Spengler ismeretelméletének kulcskategóriája az éberlét, melyet a német idealizmus hagyományos tudatfogalmával való szakítás jegyében alkot meg. Az éberlét azt az eredendő világtapasztalatot jelenti, melyben „saját” és „idegen”, én és világ szétválaszthatatlanul egymásba szövődnek. A fogalom ebben az értelemben illeszkedik a szubjektum dekonstrukciójának huszadik századi folyamatába, és megelőlegezi a világban-benne-lét heideggeri terminusát is. Ugyancsak párhuzam vonható a husserli fenomenológiával: Spengler is mintegy zárójelbe teszi a világ objektivitásának kérdését, hogy figyelmét az éberlétben közvetlenül hozzáférhető jelenségekre irányítsa. Ennek során számot vet az intencionalitás problémájával is, vagyis tisztában van azzal, hogy a valóság elemei mindig valamiként, az én által nekik tulajdonított jelentéssel fölruházva jelennek meg tudatunkban. Husserlivel ellentétben azonban tagadja, hogy ezt az intencionális értelmet le lehetne választani a jelenségről, hogy a valóság szubjektív és objektív összetevőit el lehetne különíteni egymástól. Az ember létállapotának megvilágításához ezért az éberlétben adott világ formáit a maguk közvetlenségében kell szemügyre vennünk.

4. Az éberlét egységes szerkezetéből következik a szisztematikus megközelítések spengleri elutasítása. Minthogy az énből és világból kibogozhatatlanul összeszövődő valóság az emberi tapasztalat végső adottsága, hiábavaló próbálkozás lenne mögé hatolni. Márpedig éppen ezt teszik a Spengler által támadott szisztematikus elméletek: a materializmus az éntől függetlennek gondolt objektív világ föltételezett alapelemeire, a transzcendentális idealizmus pedig – ennek ellentettjeként – az objektív világtól függetlennek gondolt én szellemi struktúráira próbálja visszavezetni a valóságot. Spengler szerint azonban egyik törekvés sem képes kitörni az éberlét megbonthatatlan egységéből, és így arra kárhoztatott, hogy absztraktabb szinten reprodukálja a meghaladni kívánt világgépet. A dolgozat szerint Spenglernek ez a belátása összhangban van a huszadik századi tudományfilozófia számos képviselőjének nézetével.

5. A valóságot darabjaira szabdáló szisztematikával szemben a Spengler által alkalmazott fiziognómiai módszer abból indul ki, hogy a jelenségek látható alakja magán hordozza az alapjukul szolgáló eszmét. Ihletője ebben a vonatkozásban Goethe morfológiája volt. Goethei eredetű az ősjelenség terminusa is, mely a valóság egy-egy alakzatának legáltalánosabb, másra már vissza nem vezethető típusát jelenti. A kultúrák mint ősjelenségek alapjául szolgáló eszmét hívja Spengler összimbólumnak. Spengler tulajdonképpen arra vállalkozik, hogy az emberi jelenségek intellektuális szemlélete révén megfejtse a bennük rejlő ősfomat, és ezáltal lefektesse egy kulturális morfológia alapjait.

6. Spengler metafizikájának középpontjában a világ mint létrejövés elképzelése áll. Ez a hérakleitosi eredetű meggyőződés egyrészt azt jelenti, hogy az ősjelenség nem valami megragadható szubsztancia, hanem egy állandó változásban lévő folyamat. A tézis másrészt magában foglalja azt, hogy az éberlétkben adott valóság folytonos mozgásban van. Ennek a felfogásnak felel meg az, hogy Spengler a történelmet vég és cél nélkül hömpölygő áradatnak tartja. A világban tapasztalható állandósággal való számvetés készítette arra Spenglert, hogy bevezesse a létrejött fogalmát, melyet a kiterjedtséggel azonosít, és így a feszült éberlétk szemléleti formáihoz, a térhez és az oksághoz kapcsol. Spengler a történelmi és a természeti világképet az alapján különbözteti meg, hogy a létrejövés vagy a létrejött uralkodik benne. Rögzíti ugyanakkor, hogy a történelmi világkép az elsődleges, sőt, ezt egy olyan *a priorinak* tartja, mely általánosan érvényes és minden ember számára azonos. Az objektumként vizsgált, holt és merev természet ezzel szemben a mindenkori kultúra kifejezője.

7. Azáltal, hogy a természeti világképet mesterséges konstrukciónak tartja, Spengler tulajdonképpen tagadja, hogy az annak alapelemeit képező létrejött dolgok bármilyen konstitutív szerepet játszanának a valóság fölépítésében. Minthogy a létrejött legfontosabb tulajdonsága nem az anyagság, hanem a kiterjedtség, ez a kizárás vonatkozik a körülhatárolt fogalmakra mint szellemi szubsztanciákra is. A dolgozat szerint ez a végső forrása annak, hogy *A Nyugat alkonya* leértékeli az elvont igazságokat, elveti a kultúraközi hatásokat, és elhanyagolja a társadalom „szellemi struktúráinak” elemzését. Ugyancsak az eszmék valóságalkító szerepének, illetve az ilyen hatás kifejtésére szolgáló térnek mint olyannak az elutasítására vezethető vissza végső soron Spengler antiliberalizmusa is.

8. Az antiliberalis társadalomelméletek metafizikai alapjairól szóló exkurzus mellett érvel, hogy Polányi Károlynak Othmar Spannra vonatkozó kritikája újrafogalmazható Philip Pettit szociálfilozófiai mátrixát használva. Pettit azt indítványozza, hogy az individualizmus és kollektívizmus ellentétpárja mellett, mely az egyénnek a közösség egészével szembeni (vertikális) relációjára vonatkozik, különböztessük meg az atomizmus és holizmus szembeállítását, mely az egyénnek társaihoz fűződő (horizontális) viszonyát írja le. Spann az individualizmust azáltal kívánta megcáfolni, hogy kimutatta a személyközi kapcsolatnak az egyén szellemi integritásához való nélkülözhetetlenségét; ebből kibontott társadalomtana azonban személytelen objektívációk elidegenült rendszere lett. Ennek oka világossá válik, ha Pettit kategóriáit alkalmazzuk: Spann csak az atomista individualizmust utasította el, méghozzá a holista individualizmus nevében – ezt azonban csak kollektívizmusként tudta értelmezni.

9. A létrejövés áradatát Spengler felfogásában a forma strukturálja értelmes egésszé. Az okok, Isten vagy egy végcél transzcendens erőivel szemben a forma képezi a világ immanens rendezőelvét. A forma két módon tagolja a valóságot: egyrészt mint az egyes jelenségek belső szerkezete, másrészt mint a jelenségek egymás közötti viszonya. Az első szempontból a forma azt az eszmét jelenti, mely az anyagot egységgé szervezi, és mely az így kialakuló fenomén fejlődését meghatározza. Ebben az aristotelési értelemben beszél Spengler valamennyi organizmus: egy növény, egy nép vagy egy kultúra formájáról. A másik aspektust a valóságnak az a konfigurációja képezi, mely az egyes formaeszméknek az érvényesülésért, a környező világ alakításáért vívott harcában megvalósul. Tulajdonképpen a formaeszmék egymás közötti küzdelmének előre megjósolhatatlan és kauzális alapon meg nem magyarázható, mégis szükségszerű eredményét hívja Spengler sorsnak.

B. Tézisek Spengler jogfelfogásáról:

10. Spengler joggal kapcsolatos gondolatai három szempontból érdemelnek figyelmet: a szerző társadalomelméleti, történetfilozófiai, illetve kultúrfilozófiai tanainak kontextusában. Társadalomelméleti síkon a jog egy létáramlat akart formájaként jelenik meg, mely annak működését az uralkodó rend értékeinek megfelelő módon szabályozza. Fontos különbség van azonban a jog között, melyet egy saját rendi érdekeit az egész közösség fölé helyező rend szab (*themis*), illetve melyet egy uralkodásra hivatott rend a közösség érdekeinek védelmére alkot (*diké*). Ez a megkülönböztetés azt mutatja, hogy Spengler saját jogfogalmában nemcsak az erőnek és a hatalomnak, hanem az igazságosságnak is biztosított helyet.

11. Történetfilozófiai aspektusból a dolgozat azt a sajátos fáziskésést emeli ki, mely a jog fejlődését az egyes kultúrák életciklusán belül jellemzi: az érett jogtudomány ugyanis csak a civilizáció – vagyis a hanyatlás – időszakában alakul ki. Ez arra utal, hogy Spengler történetfilozófiai koncepciója összetettebb, mint azt általában föltételezik. Végül a kultúrfilozófiai fejtegetések körében azért van a jognak kitüntetett jelentősége, mert Spengler ennek példáján kívánja bizonyítani egyik fő tézisét: a kultúrák egymástól való érdemi kölcsönzésének lehetetlenségét. Ebből a célból Spengler – implicit módon – a jogtörténetre is alkalmazza kultúrelméletének egyik grandiózus koncepcióját, a pszeudomorfózis fogalmát, és azt állítja, a római jognak csak formáját vették át a későbbi – az arab és a nyugati kultúrához tartozó –

jogrendszerek, abba azonban valamennyien saját – mágikus, illetve fausti – világérzésüknek megfelelő tartalmat igyekeztek tölteni.

12. A dolgozat számot vet Spengler és a történeti jogi iskola kapcsolatával, különös tekintettel a szakirodalomban gyakran fölbukkanó Savigny-Spengler párhuzamra. A fő különbséget abban állapítja meg, hogy Savigny népszelleme a társadalom gyakorlati igényeiből kifejlődő ésszerűséget képviseli, míg a spengleri kultúrlélek a társadalom életviszonyait egy egzisztencialista ihletésű összimbólum alá rendeli. A dolgozat kimutatja ugyanakkor, hogy Spengler a jogtörténet kultúrmorfológiai interpretációjának megalkotásakor sok tekintetben a történeti jogi iskola eredményeire támaszkodott: Az iskola germanista szárnyának a római jog németországi recepcióját illető kritikájára alapozta Spengler a fausti jog elképzelését, míg a későklasszikus római jog hellenisztikus hatásaira irányuló, a századfordulón megélenkülő kutatások adták az ihletet a mágikus jog megkonstruálására.

13. Spengler jogtörténeti tablójának részletes elemzését a dolgozat azok köré a formális, illetve materiális jellegzetességek köré csoportosítja, melyek az antik, a mágikus, valamint a fausti jogot – az egyes kultúrák alapját képező összimbólumból eredően – meghatározták. Az antik jog esetében a formális jellegzetességet a pillanathoz kötöttség, a materiális jogviszonyoknak testi dolgok statikus kapcsolatai gyanánt való fölfogása jelenti. A mágikus jog formális karakterjegyének a jogi szövegek misztikus értelmezése tekinthető, mely – materiális jellegzetesség híján – lehetővé tette az áthagyományozott római joganyag világérzésüknek megfelelő elsajátítását. A fausti jog éppen azért nem tudott hasonlóan adekvát lelket önteni a *Pandekták* átöröklött *corpus*ába, mert formális és materiális karakterjegyei ebből a szempontból összeütközésben álltak egymással. Míg az egyetemesség igénye mint formális jellegzetesség a római jog *ratio scripta*ként való gondozására ösztönzött, a jogviszonyok tartalmának dinamikus fölfogása, mely azokban teremtő képességeknek, illetve azok céljainak és eszközeinek kapcsolatát látta, szöges ellentétben állt vele.

14. A dolgozat számba veszi Spengler római joggal kapcsolatos kritikájának szintjeit, és – az annak életidegensége ellen irányuló „szabadjogi” bírálaton túlmenően – két fő összetevőt különít el benne: a pandektisztika „bizánci”, illetve „római” elemeinek bírálatát. A bizánci elem kritikájában Spengler meglehetősen híven követi a germanistákat, és a *Pandekták* fő problémájának a bennük kodifikált szolgálalkú és passzív attitűdöt tartja, mely a szabadság és köteleességteljesítés germán ethoszával összeegyeztethetetlen. A „római”, vagyis eredeti antik

vonások megítélésében viszont Spengler véleménye élesen eltér a germanistákétól. Míg azok a germán szabadsággal rokon eszményeket fedeztek föl az ősi római jogban, Spengler rámutatott annak jellegzetesen apollóni vonásaira, mindenekelőtt testközpontúságára, mely a funkcionális nyugati szemlélettel összeegyeztethetetlen. Összességében elmondható, hogy míg a germanisták – Gierke vezetésével – elsősorban szociális alapon támadták az individualistának tartott pandektisztikát, Spengler – kultúrfilozófiai megfontolásokból – éppen az értékteremtő kapitalista vállalkozás előtt álló akadályt látott benne.

15. A pandektisztika helyébe állítandó dinamikus jogfelfogás spengleri koncepciójának végső soron egy olyan jogi dogmatika felelne meg, melyben a testi dolgok helyett a képességek és teljesítmények állnak a középpontban. A disszertáció szerint ebben a dogmatikában mintegy a szellemi alkotások joga válna az egész civilisztika tulajdonképpeni anyajogává. A vállalkozó szervező tehetsége és a mérnök technikai tudása mellett Spengler kiemeli ebben a körben a munkás munkaerejét is, melynek „működésbe hozásáról” vagy nem hozásáról a munkás rendelkezik. A sztrájkjog ebből következő – konzervatívnak nehezen nevezhető – elismerése egy újabb bizonyíték arra, hogy Spengler tudományos munkásságában a kultúrfilozófiai szempontok dominálnak a politikaiakkal szemben.

16. Spengler joggal kapcsolatos gondolatai összességében csekély hatást váltottak ki. Legalaposabb méltatója egy gyakorló jogász, Alfred Müller volt, aki cikkében nemcsak újabb adalékokkal szolgált az antik és nyugati jogfelfogás tartalmi ellentétéhez, de rámutatott arra is, hogy a statikus és dinamikus jogszemlélet közti különbség végső soron a jogi szabályozás eltérő szerkezetében rejlik: míg az antik jog az objektív normában rögzített kötelezettségekre épül, a nyugatinak a szubjektív jogosultság a sarokköve. Ez a meglátás Spengler elméletét összekapcsolja a jog- és eszmetörténet olyan tekintélyeinek hasonló irányú kutatásaival, mint Richard Tuck és Michel Villey.

IV. A szerzőnek az értekezés témakörében megjelent vagy megjelenés előtt álló publikációi

„Das Recht als Form und Symbol”, in *Tektonik der Systeme. Neulektüren von Oswald Spengler* (Hrsg. von Bart Philipsen, Sientje Maes und Arne De Winde). Heidelberg: Synchron – Wissenschaftsverlag der Autoren, 2011. (Kb. 14 oldal, megjelenés előtt.)

„A Pirenne-tézis mint minden tradicionalizmus cáfolata”, in *Debreceni Disputa*, 2009/2. 52–55. o.

„Spengler és a Nyugat funkcionális joga (Út egy másik formális racionalitásba?)”, in *Jogelméleti Szemle*, 2005/2. <http://jesz.ajk.elte.hu/novak22.html> (Elektronikus megjelenés, kb. 50 oldal.)

„Univerzalizmus, holizmus, keresztény individualizmus (Othmar Spann szerepe Polányi Károly fasimusképében)”, in *A totalitarizmus és a magyar filozófia*. Debrecen, 2005. 166–178. o.

„A nemzeti partikularitás politikai gazdaságtana”, in *Vulgo*, 2005/1-2. 382–388. o.

„Sors és szellem (Az egzisztencialista ihletésű kultúrtudomány esélyei a két háború közötti magyar filozófiában)”, in *Vulgo*, 2004/2. 134–153. o.

V. A szerző további publikációi

A. Tanulmányok

„A Balassi Bálint Gimnázium története a kezdetektől 1920-ig”, in *A Balassi Bálint Gimnázium centenáriumi évkönyve*. Balassagyarmat, 2000. 10–25. o.

„Huszár Aladár élete”, in *Balassagyarmati Honismereti Híradó*, 1995/1-2. 77–110. o.

B. Kritikák

„A posztmaterializmus kockázatai” (Ulrich Beckről). *Vulgo*, búcsúsám (kb. 12 oldal, előkészületben).

„Francisco de Vitoria mint a globális igazságosság prófétája” (Csejtei Dezső – Juhász Anikó: Amerika felfedezése és az új globális rend). *Vulgo*, 2005/4. 180–189. o.

Kibővített változata „Globális kormányzás, globális gazdaság – ahogy a spanyol későskolasztika látta” címmel megjelent a *Jogelméleti Szemle* 2006/3. számában (<http://jesz.ajk.elte.hu/novak27.html>)

„Nulladik út” (Bogár László: Magyarország és a globalizáció). *Debreceni Disputa*, 2004/2. 48–50. o.

„Hamvas a fősodorban” (Thiel Katalin: Maszkjáték). *Vulgo*, 2003/2. 179–185. o.

C. Esszék

„Az Ahtisaari-terv és alternatívái (Miért nem lett volna szabad elismernie Magyarországnak Koszovó függetlenségét?)”, in *Grotius*, 2008. január, <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=WIIVFJ>. (Elektronikus megjelenés, kb. 15 oldal.)

„Achilleus világa (W. Petersen *Trójája* és a források)”, in *Debreceni Disputa*, 2004/10. 69–75. o.

„Pacifisták, fegyverbe!” in *Kapu*, 2003/6-7. 17–19. o.

D. Előadások („Előadás címe”. *Konferencia címe*. Konferencia ideje és helye.)

„Das Recht als Form und Symbol.” *Tektonik der Systeme. Neulektüren von Oswald Spengler*. 2009. december, Katholieke Universiteit Leuven, Belgium.

„Dynamic Law and Western Capitalism.” *Workshops in Political Theory*. 2008. szeptember, Manchester Metropolitan University, Nagy-Britannia.

„Oswald Spengler jogszemlélete.” *Bibó István Szellemi Műhely*. 2006. november, Budapest.

„Berlin, Dworkin és az értékek integritása.” *Politika az erkölcsi minimum mércéjén*.

2006. október, Debreceni Egyetem ÁJK, Bibó István Szellemi Műhely.

„O. Spann szerepe Polányi Károly fasizmusképében.” *A totalitarizmus és a magyar filozófia.*

2005. május, Debrecen, MTA Vulgo Kutatócsoport, DE Filozófia Intézet.